

İlk Azərbaycan sovet bədii filmlərinin ideya («Qız qalası haqqında əfsanə»), sinfi mübarizə («Bayquş») və estetik («Neftçi-mədənçi istirahətdə və müalicədə», «Göz-gözə») cəhətdən yüksək səviyyədə olmaması mövcud siyasi-ideoloji sistemin kinematoqrafiyanın qarşısında qoyduğu tələblərin və milli kino kadrlarının yoxluğunun nəticəsi idi. İlk milli kino kadrlarımızdan biri də məşhur teatr aktyoru və rejissoru Abbas Mirzə Şərifzadə idi.

Kinoya hədsiz marağı nəticəsində A.M.Şərifzadə 1925-ci ildə Azərbaycan Dövlət Türk Teatr Məktəbinin kino şöbəsini bitirmiş, ilk azərbaycanlı peşəkar kinorejissor olmaq hüququ qazanmışdı. Artıq bu dövrdə o, kinoda ilk rolunu oynamışdı. 1924-cü ildə rejissor G.Kravçenkonun lentə aldığı «Bayquş» filmində baş rolunu ifa edən sənətçi cəkiliş meydançasında uğurla sınaqdan keçdi. O, yaratdığı Xan obrazının özünəxas cizgilərini tapmaq, onu ekranda canlı və real canlandırmaq üçün bütün yaradıcılıq imkanlarından istifadə etmişdi. Həmin filmin ən maraqlı və aktyor oyunu sarıdan yaddaqalan bütöv epizodları da məhz A.M.Şərifzadənin adı ilə bağlıdır. Lakin film ideya-bədii səviyyə cəhətdən çıxdıq edildiyindən və ekrana buraxılmadığından, aktyorun yaradıcılığında dərin iz qoymadı.

İstehsal etdiyi bədii filmlərin uğursuzluğunu görən Azərbaycan Foto-Kino İdarəsi (AFKİ) rəhbərliyi tərəfindən dəvət edilmiş P.Blyaxinə yeni bir ekran əsərinin ssenarisini yazmaq tapşırılmışdı. Həmin filmin quruluşçu-rejissoru olmaq üçün isə AFKİ-nin sədri Ş.Mahmudbəyov A.M.Şərifzadəni dilə tuta bilmişdi. «Bismillah» adlanan yeni ekran əsəri (çəkiliş müddətində film «Şaxsey-vaxsey», «Allah naminə», «Şəfqətli Allah naminə» kimi, müxtəlif adlar daşımışdı) Azərbaycan sovet kinosunda yeni mərhələnin başlanğıcını qoymalı idi. Lentin quruluşçu-operatoru və ikinci rejissoru A.Yalovoy, rəssamları A.Plaksin və K.Yevseyev təyin olunmuşdular. A.M.Şərifzadə əsas rollara M.Mərdanovu (Qulu), M.A.Əliyevi (Molla), İbrahim Azərini (Cəfər), K.Vzyaznovanı (Zeynəb), M.S.Kirmanşahlını (mülkədar) dəvət etmişdi. Epizodik rollarda S.Ruhulla, M.Sənanı, H.Qafqazlı, ilk milli kino aktrisasımız Sona Hacıyeva, K.Ziya, T.Vişnevskaya və başqaları çəkiliblər.

Filmin natura səhnələri Mərdəkəndə lentə alınır. A.M.Şərifzadə o zaman ki ideoloji çərçivənin hüduqlarını gözləyir, din əleyhinə bədii təbliğat əsəri yaratmaqla yanaşı, sənət ölçülərini qorumağa can atırdı. Ekranda «yalançı mollaların törətdiyi cinayətlər», «şəhvət düşkünün molların din pərdəsi altında dilsiz-ağızsız, yoxsul kəndli qadınların başına gətirdiyi rüsvayçılığın acı nəticələri», «öz xeyirləri üçün «din xadimləri»nə tərəfdar çıxan yerli mülkədarların mürtəce rolu» göstərilməklə yanaşı, o, estetik dəyərlərə sadıq qalmalı, eyni zamanda, real həyat həqiqətlərindən uzaqlaşmamalı idi.

Rejissorun qarşısında məqsəd kimi dini fanatikliyin, mövhumatçılığın inqilabi dalğa ilə əvəzlənməsini ekrana gətirmək dururdu, əsas qayə «xalq kütlələrinin yeni quruluş uğrunda sinfi mübarizəsini ekranda canlandırmaqdan» ibarət idi. Əlbəttə, burada həqiqətdən söhbət gedə bilməzdi: hər şey «mollaların, bəylərin, xanların eybəcərliyini, yoxsul kütlələrin inqilabi dəyişiklik nəticəsində qalib gəlməsi» qabartmağa yönəldilmişdi. A.M.Şərifzadə ciddi ideoloji nəzarət altında çəkilən yeni ekran əsərini ancaq peşəkarlıq sarıdan xilas edə bilirdi: düzgün aktyor seçimi, orijinal rejissor görünümü, texniki və estetik cəhətdən yüksək səviyyəli operator və rəssam işi, savadlı montaj, filmin baxımlı alınmasını təmin edə bilirdi. O, məhz bu cəhətdən özünəxas qabiliyyətə və duyuma malik olduğunu sübut etdi.

A.M.Şərifzadənin seçdiyi aktyor ansamblı rejissor traktovkasının ifadəsi üçün əvəzedilməz idi: M.A.Əliyevin ifasında molla şübhə, həyasızlıq, bəzən qorxu keçirən, yeri düşəndə mülkədara arxalanan, dövrünün «güclü» adamlarına xidmət göstərən, 1910-1920-ci illərin münaqişəli vaxtlarından istifadə edən «təmkinli fındıldağıdır».

Aktyor oynadığı obrazın simasını tədricən açıq, onun mənəviyyatındakı və hərəkətdəki eybəcərlikləri epizoddan-epizoda qatılaşıdır. M.A.Əliyev səhnədən çəkiliş meydançasına ilk dəfə çıxsa da, ifasında teatr elementləri, demək olar ki, duyulmurdu. O, kinematoqrafik detallardan ustalıqla istifadə edir, obrazın xarakterini açmaq üçün daha çox təbiiliyə üstünlük verirdi.

M.Mərdanovun oynadığı Qulu və İ.Azərinin ifa etdiyi Cəfər bir ailədə doğulmalarına, bir kənddə, bir damın altında böyümələrinə baxmayaraq, xarakter etibarilə müxtəlif insanlardır. Bu kino obrazlarında ayrı-ayrı xarakterlərin əlamətləri bütün aydınlığı ilə hiss olunur. M.Mərdanov qəhrəmanının mənəvi evolusiyasını – avam, sadələvh, dindar və qətiyyətsiz Qulun tədricən din xadiminə və Allaha qarşı çıxan bir fərdə çevrilməsini, ustalıqla tamaşaçıya çatdırır. İ.Azərinin oynadığı Cəfər isə artıq formalaşmış xarakter sahibidir: o, inqilabi çarpışmalarda bərkimiş, neft mədənlərində zəngin həyat məktəbi keçmiş sağlam, zəhmətkeş, iradəli bir gəncdir, öz hərəkətləri və dünyabaxışı ilə Qulu kimi-lərini daim irəliyə, sinfi mübarizəyə səsləyir. Rejissorun traktovkasında və İ.Azərinin ifasında Cəfər yeni həyat yaradan inqilabi kütlələrin ümumiləşdirilmiş obrazıdır.

A.M.Şərifzadə ideoloji qadağalar üzündən filmin məzmununa və obrazların mahiyyətinə çevik müdaxilələr etmək imkanından məhrum olduğundan, əsas diqqəti sırf bədii və texniki tapıntılara yönəlmişdi. O, obrazların xarakterini və hadisələrin mahiyyətini tamaşaçılara çatdırmaq üçün rəmzi ifadə elementlərindən bacarıqla istifadə edirdi. Operator İ.Tartakovskinin şəhadətinə görə, rejissorla işləyənlər həmişə onun tapdığı orijinal kinodetallara heyran olurdu.

Təbii ki, həmin dövrdə həm aktyor, həm də rejissor kimi çox məşhur olan A.M.Şərifzadə lentə alınan digər filmlərə də dəvət olunurdu. 1925-ci ildə rejissor A.Litvinovun «Kino-Qoruyak» studiyasında çəkdiyi «Çoxlarından biri» («Üz-üzə») detektiv filmində baş rolunu ifa edən sənətçi bu ekran əsərinin zəif olması üzündən onu yaradıcılıq bioqrafiyasının faktı hesab etmirdi.

Əslində, bu göstəriş A.M.Şərifzadə və C.Cabbarlının çoxdan fikirləşdikləri yaradıcılıq planlarının rəsmiləşdirilməsi idi. Çünki film üzərində hazırlıq işi artıq 1927-ci ilin əvvəlində başlanmışdı. Ssenarinin ilk variantının oxunuşu 1928-ci il oktyabrın 3-də oldu və bir neçə həftədən sonra çəkilişlər başladı. Natura çəkilişləri Şuşada (Xəlfədarədə və Daşaltıda), Ağdamın Muradbəyli məhəlləsində, Batumida, pavilyon çəkilişləri isə Bakıda aparılırdı. Rejissor əsas rollara M.Əliyevi (Hacı Qara), M.Mərdanovu (Kərəməli), M.Qayıbovu (Heydər bəy), M.Davudovanı (Tükəz), K.Vyaznovanı (Sona), H.Abbasovu (Sonanın atası), Y.Hacıqasımovu (Səfərali), Ə.Məmmədovanı (Gülsüm), S.Ruhullanı (Əliyar bəy), epizodik rollara isə R.Kazımovu, N.Həsənovu, A.Mirzəyevi və başqalarını dəvət etmişdi. Filmi lentə almaq operator İ.Tartakovskiye, rəssamlıq işləri isə A.Qonçarskiyə tapşırılmışdı.

A.M.Şərifzadə bu ekran əsərinə olduqca ciddi yanaşırdı. O, aktyorlardan da bunu tələb edir, obrazların şərja çevrilməsinə yol vermirdi. Rejissor qəhrəmanlarda, istifadə olunmamış milli xüsusiyyətlər axtarır, həmin xüsusiyyətlərin təbii və canlı detallarla canlandırılmasına çalışırdı. O, istədiyini alana qədər epizodları təkrar-təkrar lentə köçürür, qabaqcadan montaj üçün lazım olan kadrları səhsiz müəyyənləşdirirdi.

1928-ci il dekabrın 25-də Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında A.M.Şərifzadənin səhnə fəaliyyətinin 20 illik yubileyinə həsr olunmuş gecədə ilk dəfə göstərilən «Hacı Qara» filmi rejissor və aktyor işi, eləcə də rəssam işi cəhətdən yaxşı qarşılandı və 1929-cu ildən kütləvi nümayişə buraxıldı. Həmin gecədə Ş.Mahmudbəyovun imzaladığı «Azərbaycan kino işçilərinin təbrik məktubu»nda deyilirdi ki, ««Azarkino» sizin simanızda ilk Azərbaycan kinorejissorunu tapıb. Yaratdığınız «Bismillah», «ASSR» və «Hacı Qara» filmləri buna misaldır. «Azarkino» Sizi ilk azərbaycanlı kino işçisi kimi tanıyaraq, əmin olduğunu bildirir ki, gələcək yeni Azərbaycan kino incəsənətinin qurucuları da Sizdən nümunə götürüb ardınızca gələcək». Həmin vaxtlar onun sənət dostu C.Cabbarlı yazırdı: «Abbas Mirzə məktəb görməmiş, sənət və onun üsullarını öyrənməmişdir. Lakin o, bir talantdır – o, öz-özünə doğulmuş bir sənətkardır. Sənət onunla birgə doğulmuşdur. Sənət onun qanında, iliyindədir. O, bir sənətkar, yaradıcı bir talantdır».

«Hacı Qara» filmi nəinki Zaqafqaziya, hətta RSFSR-də, Orta Asiya Respublikalarında və xarici ölkələrdə də rəğbətlə qarşılandı. Hətta Moskvanın Baxruşin muzeyindən filmin bir nüsxəsinin fondda saxlamaq üçün göndərilməsi barədə xahiş gəlmişdi. Lakin filmə tənqidi münasibət də yox deyildi. Xəlil İbrahim və Əsəd Tahirin «Kommunist» qəzetində dərc etdirdikləri «İki Hacı Qara» adlı məqalədə ekran əsərinin orijinaldan uzaq olması irad tutulur, M.F.Axundovun «bela bir əsər yazmadığı» vurğulanırdı.

Nəriman ƏBDÜLRƏHMANLI

Abbas Mirzə Şərifzadə - kinomuzun ilk azərbaycanlı rejissoru

Kinonun səssiz dövrünün qüdrətli ifadə vasitələrindən olan belə detallardan A.M.Şərifzadə «Bismillah» filmində məharətlə istifadə etmişdi. Bunu rejissor tərəfindən gözəl qurulmuş, aktyorların təbii və inandırıcı oynadığı «şaxsey-vaxsey» epizodundan da görmək mümkündür. A.M.Şərifzadə həmin epizodu montaj edib qisamət-rəjlə sənədlə film yaratmış, müəyyən hissələrinə bədii lentə daxil etmişdi. «Bismillah» filmi A.M.Şərifzadənin kino fəaliyyətində, eləcə də Azərbaycan sovet kinosunda, bütünlükdə sovet kinematoqrafiyasında əhəmiyyətli sənət əsəri kimi qəbul olundu. Aktyorların düşünülmüş oyunu təbliğatçılıq xarakteri daşıyan bu filmin təsirini qat-qat artırır, bədii dəyərinə xeyli qüvvətləndirir. Burada bədii obrazlar, münaqişəli xarakterlər qabarıq, plakatçılıq geridə qalırdı ki, bu da əsəri, ümumiyyətlə, 20-ci illərin filmlərindən fərqləndirirdi. Film SSRİ Baş Kinolaşdırma İdarəsi tərəfindən yüksək qiymətləndirilərək, Ümumittifaq ekranlarına buraxılmış, bir sıra Şərq ölkələrində nümayiş etdirilmişdi. «Bismillah», hətta ölkədə qonaq olan Qərbi Avropa nümayəndələrinə də göstərilmiş, onlar tərəfindən yaxşı qiymət almışdı.

Abbas Mirzə Şərifzadə teatrda yaradıcılığına davam etməklə yanaşı, şəxsi kino təhsili üzərində çalışırdı. O, hətta filmlərinin montajını da özü edirdi. Boş vaxtlarında kino mətbuatını müntəzəm izləyir, rəssamlığı öyrənir, muzeylərə gedir, yeni film çəkməyi arzulayırdı. Elə o zaman - 1927-ci ildə AK (b) P-nın katibi R.Axundovun rəhbərliylə keçirilən, T.Şahbazi, C.Məmmədquluzadə, Q.Musabəyov, H.Sultanov, C.Cabbarlı, Ş.Mahmudbəyov, M.Əliyev, A.M.Şərifzadə, S.Ruhulla, H.Abbasovun iştirak etdiyi müşavirədə böyük Azərbaycan dramaturqu M.F.Axundovun vəfatının 50 illiyi ilə əlaqədar «Hacı Qara» pyesinin ekranlaşdırılması barədə göstəriş verildi. Film dramaturqun növbəti ildə keçiriləcək xatirə gecəsində göstərilməli idi. Yeni ekran əsərinin ssenarisini yazmaq istedadlı dramaturq C.Cabbarlıya, quruluşunu vermək isə A.M.Şərifzadəyə həvalə edildi. Çəkilişlərə bədii rəhbərliyi həyata keçirmək üçün Moskvadan V.Pudovkini dəvət etmək nəzərdə tutulmuşdu.